

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH
2018, tom 50, s. 185–196
<https://doi.org/10.7163/SOW.50.11>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Witalność przestrzeni publicznej na tle układów przestrzennych wsi podmiejskiej

Vitality of public space on the background of suburban village spatial arrangement

Dawid Soszyński¹ • Barbara Sowińska-Świerkosz²

¹Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Instytut Architektury Krajobrazu
Konstantynów 1H, 20-708 Lublin
dawid.soszyński@wp.pl

²Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Katedra Hydrobiologii i Ochrony Ekosystemów
ul. Dobrzańskiego 37, 20-262 Lublin
barbara.sowinska@wp.pl

Zarys treści: Witalność w odniesieniu do przestrzeni publicznej oznacza obecność użytkowników w przestrzeni, ich aktywność i relacje społeczne. Jest to podstawowa cecha definiująca przestrzeń publiczną, a jednocześnie decydująca o jej znaczeniu i jakości. W artykule zagadnienie witalności odniesiono do dwóch typów układu przestrzennego wsi podmiejskich, analizując tym samym ich wpływ na jakość przestrzeni publicznych. W badaniach zastosowano metodę mapowania behawioralnego, dostosowaną do badania obszarów wiejskich. Obserwacje różnych typów zachowań (koniecznych opcjonalnych, społecznych) prowadzono podczas nieregularnych kontroli w okresie 5 lat. Badanie miało na celu wykazanie różnic w funkcjonowaniu społecznym dwóch różnych typów przestrzeni wiejskiej: gminnej, wielofunkcyjnej wsi Spiczyn ze zwartą zabudową i wyraźnie wykształconym centrum oraz Kolonii Spiczyn z luźną zabudową o charakterze podmiejskiego osiedla mieszkaniowego.

Przeprowadzone badania pozwoliły na ukazanie rodzaju, natężenia i zróżnicowania aktywności, typu użytkowników, udziału zachowań opcjonalnych i społecznych w ogólnej liczbie osób, a także wizytowalności przestrzeni publicznej (rozumianej jako ilość aktywności opcjonalnych i społecznych związanych z zatrzymaniem się w danym miejscu). Wyniki bardzo wyraźnie pokazują znaczenie układu przestrzennego zabudowy wiejskiej dla jakości relacji społecznych na wsi. Jako kluczowe czynniki decydujące o witalności przestrzeni autorzy wskazują rozmieszczenie i obecność obiektów usługowych, zwartość zabudowy sprzyjającą ruchowi pieszemu, złożony układ przestrzenny oraz obecność i właściwe zagospodarowanie miejsc sprzyjających zatrzymaniu się, rekreacji i spotkaniom.

Słowa kluczowe: wiejskie przestrzenie publiczne, witalność przestrzeni, układy ruralistyczne, wieś podmiejska, społeczność wiejska.

Wstęp

Witalność jest jednym z podstawowych wskaźników określających dobrą, przyjazną przestrzeń publiczną. Jest sumą wszelkich aktywności i zachowań społecznych, które nie mogą się obyć bez fizycznego wymiaru przestrzeni (Lynch 1960; Sherman 1988; Montgomery 1998; Wicher 2010). Obecność ludzi w danym miejscu przyciąga innych. Stają się oni widzami i aktorami jednocześnie, a nowe rodzaje aktywności rozpoczynają się najczęściej w sąsiedztwie tych, które już trwają. Ludzie i ich aktywności są więc najważniejszym obiektem zainteresowań badaczy przestrzeni publicznych (Gehl 1987).

Sama liczba osób nie świadczy jeszcze o witalności danego miejsca, ważny jest także ich rodzaj. J. Gehl (1987) wyróżnia trzy typy aktywności charakterystyczne dla przestrzeni publicznej. Pierwszy to **aktywności konieczne**, obejmujący takie rodzaje aktywności, które są w większym lub mniejszym stopniu nieodzowne lub obowiązkowe (chodzenie do pracy, szkoły, czekanie na autobus czy grabienie liści). Drugi typ to **aktywności opcjonalne**, czyli rekreacyjne – zachodzą wtedy, gdy jest na nie chęć i gdy pozwalają na nie czas oraz miejsce (spacer, siedzenie, opalanie). Do trzeciego typu należą **aktywności społeczne**, zależne od obecności innych osób i polegające na kontaktach z innymi użytkownikami przestrzeni. Są to zdarzenia, które z pewnością w największym stopniu wpływają na budowanie wspólnoty wiejskiej i stanowią niejako kwintesencję funkcjonowania przestrzeni publicznej.

Badając witalność przestrzeni publicznych, wielu autorów podkreśla również znaczenie **zróżnicowania aktywności i grup użytkowników** (Whyte 1980; Gehl 1987; Montgomery 1998; Carmona i in. 2003; Herbert i Dale *bdw*) Ponadto w przypadku obszarów wiejskich istotny jest przede wszystkim **udział poszczególnych typów aktywności** nie zaś ich bezwzględna wielkość, która ze względu na niewielką liczbę mieszkańców jest z pewnością mniejsza niż w miastach. Badając witalność przestrzeni publicznych, warto też zwrócić uwagę na pojęcie, które A. Rumińska (2013) określa jako **wizytowalność** (z ang. *visitability*), czyli zdolności przestrzeni do bycia wizytowanym. Pisze ona, że kluczowa dla dobrej przestrzeni publicznej jest nie liczba przechodniów, lecz liczba przystanków. Yi Fu Tuan (1987) jeszcze dobitniej podkreśla, że dopiero kiedy człowiek zatrzymuje się w jakimś punkcie, czyni z niego „miejsce”. Tak więc, aby określić rzeczywistą witalność przestrzeni publicznej, należy zbadać wielkość i udział poszczególnych typów aktywności, zróżnicowanie rodzajów aktywności, a także wizytowalność przestrzeni, czyli liczbę aktywności związanych z zatrzymaniem.

Przedstawione powyżej wskaźniki witalności przestrzeni publicznej wykorzystane zostały do porównania dwóch wsi podmiejskich, zasadniczo różniących się od siebie pod względem układu przestrzennego, a podobnych co do wielkości i położenia względem miasta. Taki dobór obszaru badań pozwolił na porównania i ocenę wpływu różnych układów przestrzennych zabudowy wiejskiej na jakość funkcjonowania przestrzeni publicznych, a więc pośrednio również na charakter relacji społecznych i jakość życia w obu wsiach.

Problem chaotycznego rozwoju układów przestrzennych, a zwłaszcza rozpraszania zabudowy, był w Polsce analizowany przez wielu autorów. Większość z nich opisuje negatywne konsekwencje zaniku ładu przestrzennego w jego aspekcie funkcjonalnym, społecznym, krajobrazowym czy środowiskowym (Wesołowska 2006; Zimnicka i Czernik 2007; Kowicki 2010; Kajdanek 2011). Największa skala tego zjawiska występuje w strefach podmiejskich dużych aglomeracji, które są z jednej strony obszarami najszybszego w skali kraju przyrostu liczby mieszkańców (Zborowski i Raźniak 2013), z drugiej zaś obszarami, na których

mamy do czynienia z najbardziej dysfunkcyjnymi formami zagospodarowania przestrzeni i z największym rozproszeniem zabudowy (Gzell 2009; Wdowicka i Mierzejewska 2012). M. Kowicki (2010) twierdzi, że układ zabudowy ma decydujący wpływ na funkcjonowanie przestrzeni publicznych. Autor ten wyraźnie podkreśla zarówno znaczenie centrum wsi, jak i zwartości zabudowy wiejskiej z wyraźnie określonymi granicami ograniczającymi rozwój zabudowy rozproszonej. Cechy te sprzyjają wykształceniu wysokiej jakości przestrzeni publicznej, która ma istotne znaczenie dla jakości życia na wsi oraz jej atrakcyjności dla potencjalnych mieszkańców. R. Oldenburg (1997) twierdzi, że tego, czego suburbia potrzebują najbardziej, to możliwości łatwego, niedrogiego, regularnego i przyjemnego spotykania się – „miejsca na rogu”. W przypadku polskich suburbiów, nawet jeśli takie miejsca istnieją, są one często niedoinwestowane, nieodpowiadające gustom nowych mieszkańców i położone poza zasięgiem pieszej wędrowki (Kajdanek 2011, 2012). Potwierdzają to badania przeprowadzone w Podkowie Leśnej (Mantey 2015), z których wynika, że większość mieszkańców terenów podmiejskich korzysta z przestrzeni publicznych położonych w Warszawie lub nie korzysta z nich w ogóle, spotykając się w przestrzeni prywatnej lub podejmując wyłącznie aktywności rekreacyjne na terenach o charakterze naturalnym.

W naszych badaniach postanowiliśmy pogłębić tematykę jakości przestrzeni publicznych w strefie oddziaływania dużego miasta i porównać funkcjonowanie tego typu miejsc w typowej rozproszonej zabudowie podmiejskiej oraz w zwartej wsi tradycyjnej. Celem badań była ocena witalności przestrzeni publicznych z zastosowaniem metody mapowania behawioralnego, która pozwala w bardzo precyzyjny sposób określić i porównać liczbę użytkowników i rodzaj podejmowanych aktywności. Na potrzeby niniejszej pracy zmodyfikowano tę metodę, wprowadzając w miejsce obserwacji stacjonarnych (park, plac) obserwacje wzdłuż wyznaczonej trasy obejmującej całe wsie. Metoda mapowania behawioralnego prezentuje funkcjonowanie przestrzeni publicznej w sposób ilościowy. Analizy wyników cechuje więc mniejszy stopień subiektywizmu, w stosunku do metod ankiet lub wywiadów, które powszechnie stosowane są do badań społecznego funkcjonowania wsi (Shackleton i Blair 2013; Mantey 2015; Soszyński i in. 2015). Mapowanie behawioralne wydaje się również bardziej obiektywne i szczegółowe w stosunku do metod map mentalnych – często traktowanych jako optymalne do badania relacji społecznych w kontekście przestrzennym (Tobiasz-Lis i Wójcik 2014; Nawrocki 2017). W mniejszym stopniu ukazuje ono jednak zagadnienia tożsamości miejsca i znaczenia poszczególnych przestrzeni dla lokalnej społeczności. Każda z metod ma więc pewne przewagi, a wyniki mogą posiadać określoną specyfikę, której rozpoznanie może pomóc lepiej dobrać metody badań do konkretnych zagadnień. Dla problematyki podjętej w niniejszej pracy metoda ilościowa wydaje się najkorzystniejsza, ze względu na możliwość uzyskania wyrazistych porównań różnych typów przestrzeni. Wszystkie wyniki zaprezentowane zostały więc w podziale na dwie wsie, a także bardziej szczegółowo, w podziale na poszczególne fragmenty wiejskiej przestrzeni publicznej. W ten sposób możliwe było ukazanie konkretnych miejsc, w których natężenie aktywności, ich zróżnicowanie oraz wizytowalność przestrzeni są najwyższe oraz stwierdzenie, w jakim stopniu witalność przestrzeni publicznej nawiązuje lub wynika z układu przestrzennego wsi. Przeprowadzone analizy są również próbą zastosowania metody mapowania behawioralnego w specyficznych warunkach obszarów wiejskich, w których mamy do czynienia z dużym obszarem wymagającym obserwacji i rozproszonymi przestrzeniami publicznymi.

Metoda i obszar badań

Do badań wybrano dwie wsie: Spiczyn i Kolonia Spiczyn, położone w Lubelskim Obszarze Funkcjonalnym, w odległości 19 km (Spiczyn) i 16 km (Kolonia Spiczyn) od centrum Lublina. Każda z nich zamieszkiwana jest przez ok. 350 osób. Reprezentują dwa powszechnie występujące w Polsce, lecz zasadniczo różniące się od siebie, układy przestrzenne wsi podmiejskich. Spiczyn to tradycyjna wieś o zwartej zabudowie przyulicznej, pełniąca funkcję rolniczą, mieszkaniową i usługową. Stanowi również siedzibę gminy Spiczyn. Zabudowę Kolonii Spiczyn tworzy głównie nowa zabudowa rezydencjonalna oraz nieliczne gospodarstwa rolne. Jest to wieś składająca się z zabudowy rozproszonej, zlokalizowanej wzdłuż kilku utwardzonych dróg, stanowiących dawniej drogi dojazdowe do pól.

Jako metodę badania vitalności przestrzeni publicznej wybranych wsi zastosowano mapowanie behawioralne. Metoda ta stosowana jest od dawna w psychologii środowiskowej i uznawana za obiektywny i najmniej inwazyjny sposób badania przestrzeni publicznej (Ittelson i in. 1970; Sommer i Sommer 2001). W naszym przypadku została zmodyfikowana i dostosowana do badania obszarów wiejskich, a więc nie stacjonarnych obserwacji poszczególnych placów, lecz kontroli całych wsi, w tym również zabudowy rozproszonej. Polegała ona na wyznaczeniu na mapie zasięgu przestrzeni publicznych w obu wsiach i wytyczeniu trasy przecinającej możliwie największą ich liczbę. Następnie rozpoczęto kontrole polegające na przejeździe wyznaczoną trasą i odnotowywaniu wszystkich osób i ich aktywności, poprzez zaznaczenie dokładnej lokalizacji każdej osoby (w momencie przejazdu), typu aktywności (konieczna, opcjonalna, społeczna), rodzaju aktywności (rozmowa siedząc, spacer z wózkiem, obserwacja otoczenia stojąc, jazda na rolkach... itp.) oraz płci i przybliżonego wieku poszczególnych osób. Obserwacje prowadzono w tym samym czasie w obu wsiach (czas przejazdu całej trasy to ok. 30 min), tak aby warunki obserwacji (godzina, pogoda itp.) były możliwie jak najbardziej zbliżone. Łącznie od 2012 do 2016 r. przeprowadzono 39 kontroli, w różnych porach roku, dniach tygodnia, godzinach i przy różnych warunkach pogodowych, aby uchwycić pełne spektrum aktywności. Dalsze analizy wykonano w programie ArcGis. Wszystkie obserwacje wraz z ich opisem naniesiono na mapy poszczególnych wsi. Dla uzyskania lepszej przejrzystości wyników całą przestrzeń publiczną podzielono na fragmenty o zbliżonych wymiarach, obejmujące przestrzenie spójne pod względem funkcji i formy. Wymiary tak wyznaczonych przestrzeni publicznych ograniczono do ok. 100 m długości i zróżnicowanej szerokości, zgodnie z tzw. społecznym zasięgiem pola widzenia (Gehl 1987). Następnie dla każdej przestrzeni określono:

- natężenie poszczególnych typów aktywności (koniecznych, opcjonalnych i społecznych),
- natężenie i udział aktywności opcjonalnych i społecznych w stosunku do aktywności koniecznych,
- zróżnicowanie rodzajów aktywności,
- wizytowalność danej przestrzeni (rozumianej jako liczba aktywności opcjonalnych i społecznych związanych z zatrzymaniem się).

W ten sposób uzyskano mapy wynikowe przedstawiające poszczególne wskaźniki vitalności przestrzeni zarówno w skali całych wsi, jak i w ich poszczególnych fragmentach.

Wyniki

W trakcie przeprowadzonych 39 kontroli, w przestrzeni publicznej obu badanych wsi zaobserwowano i opisano obecność 620 osób podejmujących różnego rodzaju aktywności. Spośród **wszystkich zdarzeń**, aż 545 (czyli 88%) odnotowano w Spiczynie, a jedynie 75 (czyli 12%) w Kolonii Spiczyn. W samym Spiczynie wyraźnie widoczne jest największe natężenie ruchu w centrum oraz w strefie do 200–300 m od niego, a więc w zasięgu wygodnego dojścia pieszego.

Jeśli chodzi o **udział poszczególnych typów aktywności** (przedstawionych szczegółowo w tabeli 1), to w Spiczynie zdecydowanie przeważają aktywności konieczne (61%), następnie społeczne (28%) i opcjonalne (11%). Ogólnie nie widać tu wyraźnej przewagi jakiegokolwiek z płci lub grupy wiekowej. Jednak już w przypadku aktywności społecznych wyraźna jest przewaga mężczyzn, w różnych grupach wiekowych (najczęściej młodzież i dorośli, czyli od 11 do 60 lat). W przypadku aktywności opcjonalnych przeważają również mężczyźni, ale głównie dorośli (powyżej 20 lat). W Kolonii Spiczyn również najwięcej jest aktywności koniecznych, ale nie dominują one tak znacząco (47%). Duży jest natomiast udział aktywności opcjonalnych (35%), a bardzo nieliczne są aktywności społeczne (19%). Ogólna niewielka liczba osób przebywających w przestrzeni publicznej skutkuje tu więc niewielką liczbą zdarzeń o charakterze społecznym. Zdecydowanie większy odsetek stanowią aktywności opcjonalne, czyli rekreacyjne. Wśród osób podejmujących aktywności społeczne dominują dzieci, młodzież i młodzi rodzice (obu płci), zaś w przypadku aktywności opcjonalnych dzieci i młodzi rodzice (21–40 lat). W przypadku Kolonii widać więc mniejsze zróżnicowanie płci i wieku użytkowników, a w przypadku wszystkich typów aktywności niedobór osób powyżej 40 roku życia.

Warto zaznaczyć dosyć duży **udział rowerzystów** wśród wszystkich obserwowanych osób. W Spiczynie wynosi on 19%, zaś w Kolonii Spiczyn aż 57%. Zjawisko to wydaje się również silnie skorelowane z odległością od centrum i zasięgiem wygodnego dojścia pieszego.

Analizując **różne typy aktywności**, warto zwrócić uwagę na **zróżnicowanie ich natężenia w poszczególnych fragmentach wsi**, a więc w polach określanych jako pojedyncze przestrzenie publiczne (ryc. 1). Różnice pomiędzy tymi polami są bardzo wyraźne i kształtują się od 0 do 101 zdarzeń (czyli zaobserwowanych osób). Miejsca, w których nie obserwowano żadnych osób, to aż 21 przestrzeni w Kolonii Spiczyn i tylko jedna w Spiczynie. Miejsca o największej liczbie aktywności to dwie przestrzenie w centrum Spiczyna: przy sklepie i remizie (101 osób) oraz przy urzędzie gminy (100 osób).

Dla właściwego funkcjonowania przestrzeni publicznej główne znaczenie mają jednak **aktywności opcjonalne i społeczne** (ryc. 1). W tym wypadku jeszcze wyraźniej zaznacza się dominacja dwóch wymienionych przestrzeni towarzyszących obiektom usługowym w Spiczynie (52 i 37 zdarzeń), a także chodników w ich otoczeniu i rozdroża w starej części miejscowości (od 7 do 18 zdarzeń). W Kolonii jedynie na 5 odcinkach dróg odnotowano więcej niż 2 zdarzenia (maksymalnie 6). Są to głównie miejsca o większym zagęszczeniu zabudowy. Warto podkreślić, że natężenie aktywności opcjonalnych i społecznych nie zawsze wynika bezpośrednio z ogólnego natężenia ruchu pieszych. W Spiczynie na jednej z dróg lokalnych, ze względu na niemal zupełny brak ruchu samochodowego i mimo bardzo niewielkiego ruchu pieszych natężenie aktywności społecznych, a zwłaszcza opcjonalnych jest całkiem wysokie. Wynika to prawdopodobnie z niemal zupełnego braku ruchu

samochodowego, sprzyjającego wykorzystaniu tej przestrzeni jako miejsce do rekreacyjnej jazdy rowerem, spacerów czy pogawędek.

Tabela 1. Charakterystyka poszczególnych typów aktywności w obu analizowanych wsiach

Typ aktywności		Spiczyn							razem
		płeć		wiek					
		k	m	0–10	11–20	21–40	41–60	61+	
Aktywności wszystkie	liczba	251	294	49	110	183	165	38	545
	% *	46 (100)	54 (100)	9 (100)	20 (100)	34 (100)	30 (100)	7 (100)	100 (100)
Aktywności konieczne	liczba	173	159	31	69	108	101	23	332
	%	52 (69)	48 (54)	9 (63)	21 (63)	33 (59)	30 (61)	7 (61)	100 (61)
Aktywności opcjonalne	liczba	21	41	7	8	17	22	8	62
	%	34 (8)	66 (14)	11 (14)	13 (7)	27 (9)	36 (13)	13 (21)	100 (11)
Aktywności społeczne	liczba	57	94	11	33	58	42	7	151
	%	38 (23)	62 (32)	7 (23)	22 (30)	38 (32)	28 (26)	5 (18)	100 (28)
Kolonia Spiczyn									
Aktywności wszystkie	liczba	36	39	12	14	28	15	6	75
	%	47 (100)	53 (100)	16 (100)	19 (100)	37 (100)	20 (100)	8 (100)	100 (100)
Aktywności konieczne	liczba	12	23	1	7	14	9	4	35
	%	34 (33)	66 (59)	3 (8)	20 (50)	40 (50)	26 (60)	11 (67)	100 (47)
Aktywności opcjonalne	liczba	17	9	8	3	9	4	2	26
	%	65 (47)	35 (23)	30 (67)	12 (21)	35 (32)	15 (27)	8 (33)	100 (35)
Aktywności społeczne	liczba	7	7	3	4	5	2	0	14
	%	50 (20)	50 (18)	21 (25)	29 (29)	36 (18)	14 (13)	0 (0)	100 (19)

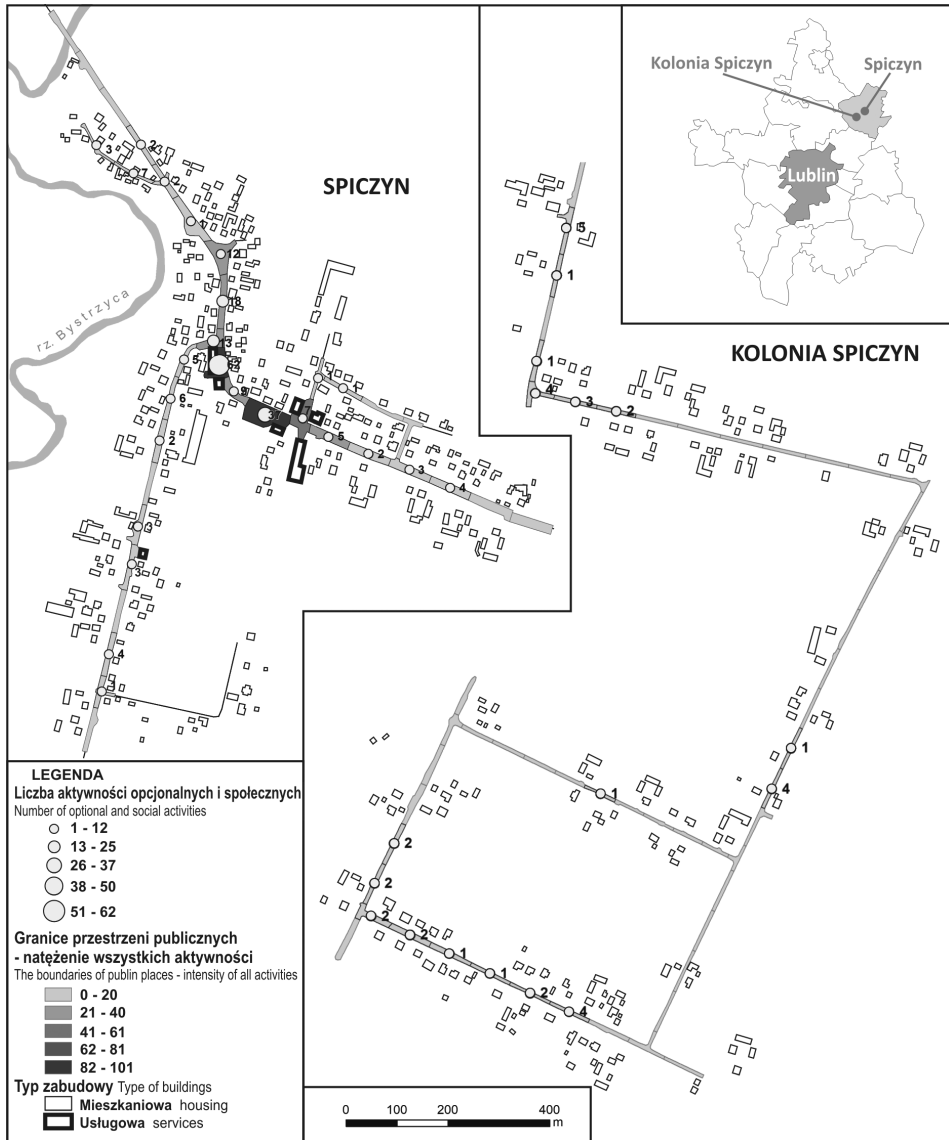
* w polach określających udział procentowy pierwsza liczba odnosi się do wiersza (czyli wszystkich aktywności danego typu w danej wsi), zaś druga, podana w nawiasie, do kolumny (czyli do wszystkich aktywności danej płci lub grupy wiekowej w danej wsi).

Źródło: opracowanie własne.

Wyraźne nawiązanie do natężenia ruchu pieszych widać natomiast przy analizie kolejnego ze wskaźników, a mianowicie **zróżnicowania aktywności**. Jest to ważna cecha decydująca o witalności danej przestrzeni. W przypadku obu wsi jej natężenie wyraźnie nawiązuje do ogólnej liczby zdarzeń stwierdzonej w poszczególnych miejscach. Tam, gdzie ruch pieszych i rowerzystów jest największy, stwierdzono nawet 14 rodzajów aktywności (centrum Spiczyna). Tam, gdzie ruch jest najmniejszy (w przeważającej części Kolonii Spiczyn), w poszczególnych przestrzeniach odnotowano po jednym rodzaju aktywności. Ciekawym przykładem jest przestrzeń na rozdrożu w starszej, północnej części Spiczyna, gdzie mimo średniego natężenia ruchu zróżnicowanie rodzajów aktywności było bardzo wysokie (10 rodzajów) i dorównywało centralnej przestrzeni przed urzędem gminy. Przykład ten pokazuje ważną rolę pewnych cech zagospodarowania przestrzeni, takich jak obecność skrzyżowania, szerokiego pobocza czy zielonego „dzikiego” skweru.

Jeśli chodzi o **rodzaje aktywności** to łącznie w obu wsiach zaobserwowano i opisano 22 rodzaje aktywności opcjonalnych i społecznych. Spośród nich aż 19 rodzajów wystąpiło w Spiczynie. Najczęstsze to: rozmowa stojąc, przejażdżka rowerem, obserwacja otoczenia

stojąc, rozmowa siedząc, spacer z wózkiem, picie siedząc, obserwacja otoczenia siedząc. W Kolonii Spiczyn odnotowano 12 rodzajów aktywności, spośród których dominowały: spacer z wózkiem i przejażdżka rowerem, zaś pozostałe zdarzały się pojedynczo.

Ryc. 1. Natężenie aktywności opcjonalnych i społecznych na tle całkowitego natężenia aktywności w poszczególnych przestrzeniach publicznych wsi Spiczyn i Kolonia Spiczyn. W ramce zaznaczono położenie badanych wsi na tle Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego.

Intensity of optional and social activities on the background of the total activity intensity in individual public spaces of the villages of Spiczyn and Kolonia Spiczyn. The frame indicates location of the examined villages in relation to Lublin Functional Area.

Źródło/Source: opracowanie własne/own elaboration.

Ostatnim analizowanym wskaźnikiem witalności przestrzeni była **wizytowalność**, a więc liczba aktywności (opcjonalnych i społecznych) związanych z zatrzymaniem się w danym miejscu (rozmowa stojąc, obserwowanie otoczenia siedząc, palenie papierosa stojąc itp.). W Spiczynie na 35 wydzielonych przestrzeni publicznych, w siedmiu wizytowalność przekroczyła 3 zdarzenia. Widać tu bardzo wyraźny związek z obecnością usług, parkingów oraz zagospodarowaniem przestrzeni (ławki, skwery, skrzyżowania), a także oddziaływaniem czynników negatywnych, takich jak duże natężenie ruchu samochodowego (zupełny brak aktywności związanych z zatrzymaniem, na chodnikach wzdłuż głównych dróg – poza centrum wsi – nawet w miejscach dużego natężenia ruchu pieszych). W Kolonii Spiczyn na 54 wydzielone przestrzenie publiczne, tylko w jednej wizytowalność przekroczyła 3 zdarzenia. Była to jednocześnie przestrzeń obejmująca odcinek drogi w miejscu największego zagęszczenia zabudowy. Jest to więc kolejny wskaźnik dowodzący, że przy niewielkim ruchu samochodowym, znacznym rozproszeniu zabudowy i braku zróżnicowania w zakresie funkcji i zagospodarowania terenu to właśnie zagęszczenie zabudowy jest czynnikiem najbardziej wpływającym na witalność przestrzeni publicznej.

Dyskusja

Przedstawione powyżej wyniki, ze względu na przyjętą metodę badań (obserwacje w zróżnicowanych porach dnia i roku), nie przedstawiają bezwzględnych wartości natężenia aktywności mieszkańców w przestrzeni publicznej. Są jednak podstawą do ukazania zróżnicowania aktywności, a przede wszystkim witalności poszczególnych fragmentów przestrzeni wiejskiej. Uzyskane wyniki potwierdzają tezy obecne w literaturze przedmiotu, dowodzące, że dla witalności przestrzeni publicznej kluczową jest obecność obiektów usługowych (Heffernan i in. 2014; Aubert-Gameta i Covab 1999) oraz ich położenie w zasięgu łatwego i bezpiecznego dojścia pieszego (Herbert i Dale bdw). W badanych wsiach wyraźnie widoczna jest również, podkreślana przez M. Kowickiego (2010), istotna rola właściwie ukształtowanego centrum wsi. Co więcej, nasze badania pokazują, że obecność centrum usługowego, a w mniejszej skali również pojedynczych obiektów usługowych, jest najistotniejszym czynnikiem wpływającym na witalność przestrzeni publicznej. Wydaje się, że jest to czynnik dużo ważniejszy od sposobu zagospodarowania, którego znaczenie podkreślał W.H. Whyte (1980), pisząc m.in. że zapewnienie odpowiedniej ilości i jakości miejsc do siedzenia (*sittable space*) jest najważniejszym czynnikiem zachęcającym ludzi do korzystania z przestrzeni. Owszem również w opisywanych wsiach jest to zagadnienie istotne, jednak wydaje się ono drugorzędne w stosunku do obecności usług i możliwości pieszego dojścia do centrum usługowego (czyli w pewnym sensie również gęstości zabudowy). Nie umniejsza to jednak znaczenia zagospodarowania przestrzeni. W opisywanych wsiach można zauważyć m.in. o wiele większą popularność (a zwłaszcza wizytowalność) zagospodarowanego skweru przed Urzędem Gminy, niż wynikałoby to tylko z natężenia ruchu pieszego w tym miejscu. Układ przestrzeni i jej zagospodarowanie są więc tu czynnikiem znacząco wpływającym na jej witalność. Co ciekawe, bardzo rzadko używane są jednak liczne ławki stojące na tym skwerze. Może to wynikać zarówno z charakteru tej przestrzeni (dominujące przelotne spotkania i chwilowe zatrzymania), jak i niskiej jakości jej zagospodarowania, nie zachęcającej do dłuższego pobytu (ławki niewygodne, niekorzystnie ustawione itp.). Daje to nadzieję na poprawę sytuacji w przyszłości

i uruchomienie tych aktywności opcjonalnych, które jak pisze J. Gehl (1987), zanikają, gdy warunki przestrzenne są słabe, a rozkwitają, gdy warunki są sprzyjające.

Słabym zagospodarowaniem można też tłumaczyć bardzo niewielki udział dzieci w obserwowanych aktywnościach społecznych. K. Kajdanek (2011) opisała duże znaczenie dzieci w budowaniu relacji społecznych na wsi. Problemem jest jednak fakt, że dzieci są prawie niewidoczne w pejzażu polskich osiedli podmiejskich. Autorka za przyczynę takiego stanu rzeczy, obok stylu życia, wyboru szkoły czy sposobu przemieszczania się, podaje sposób kształtowania przestrzeni podmiejskiej. Okazuje się jednak, że w badanych wsiach problem ten dotyczy w równym, a nawet większym stopniu również zwartej wsi tradycyjnej, gdzie podobnie jak na przedmieściach dzieci przypisane są raczej przestrzeni prywatnej oraz zamkniętej przestrzeni szkoły i przedszkola niż przestrzeni wspólnej. Tak więc sposób ukształtowania przestrzeni wiejskiej może tu odgrywać rolę kluczową.

O ile jednak poprawa zagospodarowania poszczególnych przestrzeni jest, miejmy nadzieję, kwestią czasu i dobrego wyboru, o tyle zmiana układu przestrzennego wsi, w większości przypadków jest niemożliwa lub bardzo mało prawdopodobna. Tymczasem nasze badania pokazują bardzo istotne znaczenie układu zabudowy wiejskiej dla funkcjonowania przestrzeni publicznej. Najważniejsze cechy to przede wszystkim obecność i odległość od centrum usługowego oraz zwartość/rozproszenie zabudowy (podobnie jak we wnioskach J. Gehl'a 1987 oraz Y. Herberta i A. Dale bdw), ale też obecność skwerów i rozdroży, których znaczenie jest spójne z wnioskami E. Saitta (2009) piszącej o znaczeniu nieregularności i zróżnicowania przestrzeni dla jakości relacji społecznych. Wnioski te powinny być w zdecydowanie większym stopniu uwzględniane w lokalnych dokumentach planistycznych, tak aby nie dopuścić do rozwoju układów przestrzennych negatywnie wpływających na relacje społeczne oraz jakość życia w strefie podmiejskiej.

Zastosowana w niniejszej pracy metoda mapowania behawioralnego, oprócz rozmieszczenia najważniejszych przestrzeni publicznych w wiejskich układach przestrzennych, pozwoliła na dosyć precyzyjne określenie znaczenia tych miejsc (a więc natężenia i zróżnicowania aktywności opcjonalnych i społecznych oraz wizytowalności). W przeciwieństwie do badań prowadzonych metodą wywiadów (Mantey 2015; Soszyński i in. 2015) obserwacje bezpośrednie wyraźnie pokazały, że na wsi wciąż istnieją dobre, witalne przestrzenie publiczne – zwłaszcza w miejscach przelotnych, przypadkowych spotkań w miejscach najbardziej uczęszczanych, a więc w sąsiedztwie obiektów usługowych, parkingów czy skrzyżowań. W badaniach wykorzystujących metodę wywiadów wartość takich miejsc jest zazwyczaj zaniżana – być może właśnie ze względu na przypadkowość tego typu spotkań, ich krótki czas trwania czy małą konkretność aktywności (przelotna rozmowa, spacer, obserwacja otoczenia). Mieszkańcy udzielający wywiadów najwyraźniej nie uznają tego typu aktywności za wystarczająco ważne. Jednak przeprowadzone analizy ukazują, że ich znaczenie w ogólnym obrazie życia codziennego wsi jest duże i niepodważalne. Co więcej, biorąc pod uwagę opisywaną przez J. Onescu i B. Robertson (2010) postępującą indywidualizację form wypoczynku i separację poszczególnych grup społecznych, ograniczającą poczucie spójności wspólnoty wiejskiej, znaczenie takich codziennych i przypadkowych spotkań będzie rosło.

Wnioski

Przeprowadzone analizy pokazują bardzo duże zróżnicowanie aktywności mieszkańców w badanych wsiach. Z pewnością wynika ono z wielu nakładających się czynników. Wydaje się jednak, że decydującą rolę odgrywa tu przede wszystkim: rozmieszczenie obiektów usługowych (obecność wyraźnego centrum wsi), gęstość zabudowy (sprzyjająca ruchowi pieszemu w obrębie wsi), styl życia i miejsca pracy mieszkańców (tradycyjna wieś rolnicza versus rozproszone suburbia z dominacją dojazdów do pracy w mieście). W dalszej kolejności wymienić można także: dostępność przestrzeni (fizyczną i wizualną), sposób zagospodarowania miejsc (zieleń, miejsca do siedzenia, rodzaj nawierzchni itp.), natężenie ruchu pojazdów, złożoność układu przestrzennego przestrzeni publicznej (ważna rola skrzyżowań).

Uogólniając powyższe cechy, możemy stwierdzić, że zastanawiając się nad optymalnym układem przestrzennym zabudowy wiejskiej, kluczowe jest po pierwsze zadbanie o duże natężenie ruchu pieszego (obecność centrum z obiektami usługowymi, zwarta zabudowa zachęcająca do komunikacji pieszej), a po drugie stworzenie atrakcyjnych warunków do zatrzymania się czy podejmowania aktywności społecznych i rekreacyjnych (obecność i dostępność atrakcyjnie zagospodarowanych przestrzeni publicznych, złożoność układu przestrzennego, ograniczenie elementów uciążliwych). Cechy te powodują, że przy podobnej wielkości zachowań koniecznych zwiększa się liczba aktywności opcjonalnych i społecznych, a także zróżnicowanie rodzajów aktywności oraz to, co jest kwintesencją dobrej przestrzeni publicznej, czyli jej wizytowalność. Tak zagospodarowana przestrzeń może z kolei przyczynić się do zmiany jeszcze jednego z wymienionych wcześniej czynników decydujących o vitalności przestrzeni, a więc stylu życia mieszkańców, ich codziennych nawyków, a w konsekwencji również relacji społecznych w obrębie wsi.

Wprowadzanie układów przestrzennych i zasad zagospodarowania sprzyjających funkcjonowaniu vitalnych przestrzeni publicznych ważne jest we wszystkich typach wsi podmiejskich, zarówno w przekształcających się starych wsiach, gdzie warto przede wszystkim podtrzymywać i rozsądnie modernizować istniejące miejsca spotkań, jak i w nowo powstających wsiach i osiedlach podmiejskich z dominującą funkcją mieszkaniową, w których mądre kształtowanie przestrzeni powinno zapobiegać powstawaniu rozległych, monofunkcyjnych „sypialni”, pozbawionych lokalnej tożsamości i lokalnej wspólnoty.

Na zakończenie warto podkreślić, że zastosowana w pracy metoda mapowania behawioralnego, dostosowana do obserwacji rozległych obszarów wsi, okazała się skutecznym narzędziem badania wiejskich przestrzeni publicznych. Pozwoliła na uzyskanie bardzo szczegółowych wyników oraz wskazanie niektórych typów i miejsc aktywności zazwyczaj pomijanych w przypadku badań ankietowych czy wywiadów. Nie ukazuje ona jednak w pełni tożsamości poszczególnych miejsc i ich znaczenia dla lokalnej społeczności. Wydaje się więc, że dla uzyskania optymalnych wyników dotyczących społecznego funkcjonowania przestrzeni wiejskiej, wskazane byłoby zastosowanie zaprezentowanej tu metody mapowania behawioralnego uzupełnionej pogłębionymi wywiadami z mieszkańcami.

Bibliografia

- Aubert-Gameta V., Covab B.**, 1999, *Servicescapes: From Modern Non-Places to Postmodern Common Places*, *Journal of Business Research*, 44, 1, s. 37–45.
- Carmona M., Heath T., Oc T., Tiesdell S.**, 2003, *Public places, urban spaces*, Architectural Press, Oxford.
- Gehl J.**, 1987, *Life between buildings: using public space*, Van Nostrand Reinhold Company, New York.
- Gzell S.**, 2009, *Ulica w mieście jako przestrzeń publiczna*, [w:] K. Gruszecka, S. Gzell, G. Rembarz (red.), *Osiedle: Reurbanizacja*, *Urbanistyka*, Międzyuczelniane Zeszyty Naukowe, 14, Wydawnictwo Urbanista, Warszawa, s. 16–31.
- Heffernan E., Heffernan T., Wei P.**, 2014, *The relationship between the quality of active frontages and public perceptions of public spaces*, *Urban Design International*, 19 (1), s. 92–102.
- Herbert Y., Dale A.**, *Community Vitality and the Built Environment*, Publikacja ze strony internetowej: <http://mc3.royalroads.ca/sites/default/files/webfiles/files/OtherCRC/Vitality%20-%20Built%20Environment.pdf>
- Ittelson W.H., Rivlin L.G., Proshansky H.M.**, 1970, *The use of behavioral maps in environmental psychology*, [w:] H. M. Proshansky, W. H. Ittelson, L. G. Rivlin (red.), *Environmental psychology*, Holt, Rinehart and Winston, New York, s. 658–668.
- Kajdanek K.**, 2011, *Suburbanizacja w Polsce. Pejzaż społeczno-przestrzenny*, *Przegląd Socjologiczny*, 60 (2–3), s. 303–320.
- Kajdanek K.**, 2012, *Suburbanizacja po polsku*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków.
- Kowicki M.**, 2010, *Patologie/wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Lynch K.**, 1960, *The image of the city*, Harvard University Press, Cambridge.
- Mantey D.**, 2015, *Miejsca spotkań w kontekście postmaterialistycznych wartości w suburbiach (przykład gmin Podkowa Leśna i Brwinów)*, *Przestrzeń Społeczna*, 2 (10), s. 91–126.
- Montgomery J.**, 1998, *Making a city: urbanity, vitality and urban design*, *Journal of Urban Design*, 3, 1, s. 93–116.
- Nawrocki T.**, 2017, *The usefulness of the mental maps for sociological research of the city*, *Architecture Civil Engineering Environment*, 10, 3, s. 19–31.
- Oldenburg R.**, 1997, *Our Vanishing 'Third Places'*, *Planning Commissioners Journal*, 25, s. 6–10.
- Oncescu J., Robertson B.**, 2010, *Recreation in Remote communities: A Case Study of a Nova Scotia Village*, *Journal of Rural and Community Development*, 5, 1/2, s. 221–237.
- Rumińska A.**, 2013, *Wizytowanie przestrzeni*, *Autoportret*, 2 (41), s. 92–97.
- Saitta E.**, 2009, *Playing with the Built City*, Presentation at the 26th Chaos Communication Congress, Berlin, Germany.
- Shackleton C.M., Blair A.**, 2013, *Perceptions and use of public green space is influenced by its relative abundance in two small towns in South Africa*, *Landscape and Urban Planning*, 113, s. 104–112.
- Sherman B.**, 1988, *Cities Fit to Live In*, Channel 4 Books, London.
- Sommer R., Sommer B.**, 2001, *A practical guide to behavioral research* (5th edition), Oxford University Press, New York.
- Soszyński D., Jaruga C., Sowińska-Świerkosz B.**, 2015, *A river in a rural public space in the early 1940s: a case study of the Bug river valley (East Poland)*, [w:] V. Ivanišević, T. Veljanovski, D. Cowley, G. Kiarszys, I. Bugarski (red.), *Recovering lost landscapes*, Institute of Archaeology, Belgrade and Aerial Archaeology Research Group, Belgrade, s. 35–44.

- Tobiasz-Lis P., Wójcik M.**, 2014, *Wyobrażenia przestrzenne mieszkańców wsi. Wykorzystanie metody odręcznych szkiców*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 35, s. 29–43.
- Tuan Yi-Fu.**, 1987, *Przestrzeń i miejsce*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Wdowicka M., Mierzejewska L.**, 2012, *Chaos w zagospodarowaniu przestrzennym stref podmiejskich jako efekt braku zintegrowanego systemu planowania (na przykładzie strefy podmiejskiej Poznania)*, *Problemy rozwoju miast*, 1, Wydawnictwo Instytut Rozwoju Miast w Krakowie, Kraków, s. 40–52.
- Wesołowska M.**, 2006, *Rozwój budownictwa mieszkaniowego a przemiany przestrzenne wsi województwa lubelskiego*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 10, Warszawa.
- Whyte W.H.**, 1980, *The Social Life of Small Urban Spaces*, The Conservation Foundation, Washington, D.C.
- Wicher W.**, 2010, *Witalność przestrzeni publicznej*, *Czasopismo Techniczne, Architektura*, 3A, 6 (107), s. 289–300.
- Zborowski A., Raźnia P.**, 2013, *Suburbanizacja rezydencjonalna w Polsce – ocena procesu*, *Studia miejskie*, 9, s. 37–50.
- Zimnicka A., Czernik L.**, 2007, *Kształtowanie przestrzeni wsi podmiejskiej. Raport z badań obszaru oddziaływania miasta Szczecin*, Wydawnictwo Hogben, Szczecin.

Summary

Vitality, in relation to public space denotes presence of users in the space, their activities and social relations. This is a basic feature defining public space and at the same time determining its significance and quality. In the article, the issue of vitality was related to two types of spatial structures of suburban villages, analyzing their impact on the quality of public spaces. The study implemented a behavioral mapping method adapted to the conditions of rural areas. Observations of various types of activities (necessary, optional, social) were carried out during irregular inspections over a period of 5 years. The research was aimed at identifying differences in the social functioning of two different types of rural spaces, i.e. Spiczyn a communal, multifunctional village with a compact development and clearly visible center and Spiczyn Colony (*Kolonia*) with scattered or terraced housing typical for suburban housing estate.

Inspections allowed to specify the type, intensity and diversity of activities, type of users, share of optional and social behaviors in the overall number of users as well as the visitability of the public space. The results clearly indicate the impact of spatial structure of rural development on the quality of social relations in the countryside. As key factors determining the vitality of space the authors indicate: distribution and presence of service facilities, compactness promoting walkability, complex spatial arrangement along with the presence and proper development of places promoting stopping, recreation and meetings.